

Rostoványi Zsolt:

AZ ISZLÁM A 21. SZÁZAD KÜSZÖBÉN

Az elmúlt két évtizedben *Rostoványi Zsolt* lett a hazai iszlamológia egyik legavatottabb szakembere. *Rostoványi* könyveiben és cikkeiben módszeresen dolgozza fel és adja közre a mai iszlám számunkra, magyarok számára is aktuális olyan kérdéseit, mint az iszlám gazdaságpolitikája, az iszlám és a szocializmus viszonya, a politikai iszlám társadalmi-gazdasági háttere és nemzetközi összefüggései, a háború és béke kérdése az iszlámban, a siizmus szerepe az iszlám reaktivizálódásában, az iszlám kiütékesése a modernizációs krízisből, a fundamentalizmus iszlám értelmezése, a modern iszlám politikaelméletek stb.

Az iszlám a 21. század küszöbén c. közel félezer oldalas művében *Rostoványi* egyrészt összefoglalja a témában eddig publikált megállapításait, másrészt — s a magam részéről ezt tekintem fontosabbnak — választ keres mindazokra a kérdésekre, amelyek nagyrészt az elmúlt évtizedben az iszlámmal kapcsolatban megfogalmazódtak.

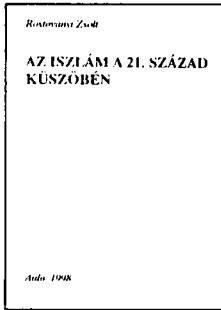
Az iszlámról meglévő ismereteink felújításához, pontosításához és kiteljesítéséhez nyújt semmi mással nem pótolható alapot *Rostoványi* munkája, elsősorban azért, hogy kifejezetten összefoglaló és rendszerező céllal íródott, egyszerre nyújtva eligazítást történelmi kérdésekben éppúgy, mint az iszlám és az azon kívüli világ viszonyában.

Fontosnak tartom, hogy a szerző már könyve bevezetőjében rámutat: az iszlám az

Európában hibásan elterjedt szűk vallásfogalommal szemben egy olyan átfogó, komplex rendszer, amelynek nem szorosan vett vallási dimenziói is vannak, s mint ilyen, intenzíven befolyásolja a nem kimondottan szakrális jellegű társadalmi szférákat is, továbbá, hogy ezt a közel- és közép-keleti társadalmakban betöltött központi, meghatározó szerepét mind a mai napig, immáron több mint 14 évszázada, szinte változatlanul meg tudta őrizni. Nem kevésbé fontos — és *Rostoványi*nak a tárgya iránti pozitív elfogultságára utaló — az a megállapítás, miszerint „Európában általában teljesen téves kép él az iszlámról”, a muzulmánokat „a keresztény hit ellenségeinek” tartotta maga a római pápa is (l. a korábban elmondottakat), és hogy „a muszlim és az európai (nyugati) kultúra ellentéte... jórészt felszínes ismeretek, meggyökeresedett sztereotípiák, egyes jelenségek általánosítása alapján” formálódott és formálódik ma is.

Teljesen egyetértek a szerzőnek azzal a megfogalmazásával is, hogy az iszlám megítélésében Európában kitarotán érvényesül egy „Európa-centrikus szemléletmód”, kiegészülve egy európai „felsőbbrendűséget” sugalló nézettel, amiből egyenesen következik, hogy az iszlámot kifejezetten az európai társadalmakra jellemző kategóriákkal próbáljuk megérteni, megmagyarázni. Az iszlámot *Rostoványi* könyvében mindvégig mint komplex, egyedül az európai kategó-

riákkal nem magyarázható rendszernek tekint, kerülve a bármiféle lekezelés attitűdjét, és rámutatva pozitív eredményeire, ki-magasló szellemi teljesítményeire.

Tetszik, ahogy a szerző definiálja a tárgyat, és ennek kapcsán az iszlám leglényegesebb vonásának a *totalitását* nevezi meg. Itt is, és a könyvben mindenütt, ahol arra szükség van, nem restelli szemügyre venni azokat az arab szavakat és kifejezéseket, amelyek a témát, jelen esetben a totalitást megfogalmazzák. A muzulmánok vallásának totalitása többek között azt jelenti, hogy szemben a keresztény vallások tanításaival a muszlim sohasem nevezhető hitetlennek, még akkor sem, ha hitetlenségre vallót cselekszik.

Megítélésem szerint alapjában jól közelíti meg a szerző az iszlám egyik nagy kérdését, a többségi *szunniták* és a kisebbségben levő *siiták* elkülönülésének a történelmi okait (az arab—perzsa ellentétet) és az ebből mára kialakult helyzetet. Helyesen mutat rá arra, hogy a szüzus pontos megértését nehezíti, hogy ennek a szektának a teológiája „sokkal inkább misztikus, mint szigorúan teológiai”.

A muszlim szakirodalomban való alapos jártassággal keres választ a szerző az Európában és így hazánkban is az iszlámmal kapcsolatos egyik leggyakoribb vádpont-ra, nevezetesen, hogy az iszlám az emberi szabadsággal, azaz az emberi szabad akarral szemben a determinizmust, a predesztinációt részesíti előnyben, azaz az iszlám *fatalista* vallás, a muszlimok pedig *fatalisták*. Rostoványi történelmileg kíséri nyomon a kérdés alakulását az iszlám különböző időszakában, rámutatva például a számításba vehető Korán-versek többféle értelmezhetőségére, a szunniták és a siiták eltérő néze-

teire, és arra a megállapításra jut, hogy ugyan az iszlámban van egy bizonyos fokú immanens fatalizmus, ez azonban „történelmi távlatokban nem akadályozta meg az emberi szabad akarat érvényre jutását”.

Különösen érdekesnek és a szakma ismerői számára is újszerűnek tartom, ahogy Rostoványi az iszlámot mint egy „sokdimenziós” rendszert tárgyalja, bemutatva annak vallási, etikai-normatív, civilizációs-kulturális, politikai-ideológiai és szimbolikus oldalát. Ennek kapcsán meggyőzően mutatja ki, hogy „napjaink nemzetközi rendszerének egyik, a nemzetközi rendszer egésze szempontjából is meghatározó civilizációja az iszlám”. Az Észak-Afrikától Délkelet-Ázsiáig és Fekete-Afrikáig terjedő iszlám civilizáció bemutatása kapcsán azonban az az érzésem támadt (ami aztán a könyvet olvasva még többször is újra megfogalmazódott), hogy a szerző a témát szinte kizárólag a Közel- és Közép-Kelet iszlám országaira, azaz az arab, török, perzsa (és kisebb részben pakisztáni) civilizációkra leszűkítve vizsgálja, és érdeklődéséből Észak-India, Banglades, Indonézia (ami pedig a legnépesebb iszlám ország) stb. szinte teljesen kiesik.

Nem hiszem, hogy a könyv leglényegesebb konklúzióit az indiai, bangladesi, indonéziai vagy a nigériai, illetve tanzániai iszlám történései lényegesen megmásították volna, a teljesség igényével talán mégsem lett volna érdektelen felvázolni az ezekben az országokban végbement fejleményeket, legalább azt a kérdést, hogy az iszlám vallás ezeken a központjától legmesszebbre eső területeken hogyan tudott alkalmazkodni az ottani lakosság igényeihez, s hogy ebből az alkalmazkodásból milyen iszlám jött létre például Indonéziában. Egy ilyen kitekintés, persze, tovább növelte volna a könyv terjedelmét, ami már így is igen tekintélyes.

Rostoványi könyvének talán leginkább kidolgozott részei azok, amelyekben a szerző keresi az iszlám válszeit azokra a kihívásokra, amelyeket Európa és általában a nyugat tett fel a muszlimok számára azóta, hogy kereken két évszázaddal ezelőtt Napóleon meghódította Egyiptomot, és a franciák a piramisoknál megszegyenítő vereséget mértek az egyiptomi mamelukok seregére. 1798 óta a katonai vereségek egymást követik, a muzulmánok szempontjából a legutolsó ilyen sorsdöntő csapást az 1967-es

ün. hatnapos háborúban szenvedték el Izraelről és a Nyugattól.

A katonai téren való háttérbe szorulás azonban csak egy volt a nyugati kihívások negatív következményei közül, s azt jól kiegészítette az európai tőke térnyerése, a gazdasági és társadalmi téren bekövetkezett lemaradás és az Európából behozott liberális eszmék is.

Az iszlám világban még a XIX. században megfogalmazódtak az európai kihívásokra adott első válaszok, s a válaszadás máig is folyik. Egy szóval jellemezve, ezek a válaszok olyan *reformtörekvéseket* jelentettek, amelyek közé oda lehet sorolni Mohamed Ali múlt századi egyiptomi alkirályt, aki, többek között, ösztöndíjasokat küldött Franciaországba a francia nyelv és a francia katonai, ipari, jogi stb. ismeretek elsajátítására, vagy századunk 50-es és 60-as éveiben az akkori egyiptomi elnököt, Nasszert, aki modern nagyipar megeremítésébe kezdett országában, hogy véget vessen a külföldi monopóliumok uralmának, vagy rövid életű iraki kollégáját, Kasszemet, aki ugyanezt akarta megvalósítani a Tigris partján.

Haszan Hanafi egyiptomi iszlamológus, Rostoványi egyik gyakran szerepeltetett forrása szerint a fentebb említett válaszok a szekuláris progresszivismus körébe tartoztak, de az iszlám válaszainak más formáit a vallási konzervativizmussal, a katonai forradalmakkal, a nemzeti liberalizmusnak tett engedelményekkel, illetve a forradalmi iszlám akcióival: a külső és belső terrorcselekményekkel lehetne leginkább jellemezni.

Maga Rostoványi az iszlám *reformmozgalmat* három nagy ágra bontja: a *tradicionáliszmusra*, amely ma már elfogadja az európai tudomány és technika vívmányait, de csak az iszlám ortodoxia normarendszerének betartása esetén; a *fundamentalizmusra*, amely a Koránhoz való visszatérést sürgeti, és elveti az európai, illetve nyugati fejlődés útját és eredményeit; és végül a *modernizmusra*, amely úgy látja, hogy a nyugati modernizáció igenis összeegyeztethető az iszlámmal. A szerző, szellemesen, a modernisták és a fundamentalisták közötti különbséget abban látja, hogy míg az előbbiek az iszlámot változtatnák meg, hogy az megfeleljen a modern világnak követelményeinek, a fundamentalisták a világ meg-

változtatására is készek lennének, hogy az megfeleljen az iszlám előírásainak.

Érdekesek a szerzőnek az *iszlám államelméletre* vonatkozó megállapításai, amelyek ismertetésekor három teoretikus, Khomeini ajatollah, az egyiptomi Szayyid Qutb és a pakisztáni Mawdúdi nézeteit elemzi. Ennek kapcsán újfent olvashatunk a szüzmsről, annak *imám-tanáról*, a „*rejőző*” *imámról* és más, az iszlám ezen ágát annyira rejtélyessé tevő sajátosságokról, amelyek alapján azonban Khomeini Iránban mégiscsak meg tudta dönteni a sah uralmát és létre tudta hozni iszlám államát, méghozzá úgy, hogy ehhez egy alulról indult forradalommal jutottak el. A siita alapú iráni iszlám állam szunnita megfelelőjének a szerző a mai libiai államot látja.

Rostoványi, úgy is, mint aki alapképzettségére nézve közgazdász, részletesen foglalkozik az iszlám gazdaság kérdéseivel, rámutatva, hogy az iszlám teroretikusai elsősorban morális, társadalomfilozófiai síkon közelítik meg a gazdaság kérdését. A nyugatot túlzottan materialistának látják, és egyesek — például Ahmed Ben Bella volt algériai elnök — addig is elmennek, hogy kijelentik: „Számunkra a gazdaság nem fontos, ez nyugati gondolkodásmód. A többi a fontos. Nincsenek olyan szükségleteink, mint a nyugatiaknak” stb. A szerző úgy summázza a kérdéssel kapcsolatos véleményét, hogy az *iszlám gazdaság* teóriája még nem állt össze egységes, összefüggő elméleti rendszerré. Ezen teória szerint egyébként létezik egy „homo islamicus”, aki alapjaiban másként viselkedik, mint a nyugati „homo oeconomicus”, mivel az „iszlám ember” az emberi tényezőnek ad elsőbbséget, a „gazdasági ember” (tehát a nyugati típus) pedig gazdasági sikerekre, vagyonszerzésre törekszik. Rostoványi a gazdasági kérdéseken belül részletesen elemzi az iszlám kamattilalmát és az ily módon kialakult iszlám bankpolitikát.

Érdeklődésre tarthat számot a könyv azon fejezete is amelyben az *iszlám és a racionalizmus* kapcsolatát elemzi a szerző. Ennek kapcsán idézi Max Weber híres tételét, ami szerint a célracionális kizárólag Európa sajátossága, következésképpen racionális jogot, tudományt stb. csak a kontinensünkön, illetve a nyugati fejlődésben találhatunk, Európán kívül a racionalitás foka egészen alacsony. A szerző azonban

érinti azokat a nézeteket is, amelyek részben vagy egészben ellentmondanak Max Weber meglehetősen kirekesztő elméletének. Rostoványi végső következtetése az, hogy az iszlám és a racionalizmus nem egymást kizáró kategóriák.

Egy iszlámmal foglalkozó kézikönyv nem kerülheti meg, hogy ne szóljon az arab—izraeli viszonyról, úgy is, mint az iszlám és a nyugat konfrontációjának az egyik legekleltársabb példájáról. Rostoványi az iszlám reneszánsza kapcsán szól az arab—izraeli viszályról, s az annak rendezését szolgáló 1979-es Camp David-i egyiptomi—izraeli békéről mint sikertelen különbékéről tesz említést, átvéve az akkori szovjet és arab elitélő terminológiát. Megítélés szerint az egyiptomi—izraeli béke jelzőjét (sikertelen) talán érdemes lett volna körültekintőbben megválasztani, hiszen 1979 óta már Jordánia is aláírt egy hasonló békét Izraellel, és minden okunk megvan annak a feltételezésére, hogy a nem távoli jövőben Camp David-i típusú békeszerződések születnek Izrael és Szíria, Izrael és Libanon, sőt Izrael és a palesztinek között is. Abban persze egyetérték a szerzővel, ha a sikertelenségen azt érti, hogy az első békét nem azonnal követte a többi. Carter, Szadat és Begin kétségtelenül lebecsülték a béke ellenfeleinek a súlyát, hosszabb távon azonban feltétlenül nekik lesz igazuk.

Recenzensként érzem, hogy munkám véget ért, hiszen feladatom csupán egy rövidebb könyvbírálat elkészítése volt. Pedig még sok olyan valóban érdekes, a szerző által részletesen tárgyalt témát sem tudtam sorra venni, mint az iszlám és a demokrácia, az iszlám és az emberi jogok, vagy a civil társadalom szerepe és lehetőségei az arab és iszlám világban, nem is beszélve az 1996-ban hatalmas — szerencsére csak szellemi — vihart kavart Samuel P. Huntington-könyvről (ami magyarul *Civilizációk összecsapása?* címmel jelent meg), amelyben írója, de előtte már mások is, azt jósolják, hogy az épp hogy csak befejeződött hidegháborút a civilizációk közötti konfrontáció váltja majd fel. Ez utóbbi probléma kapcsán Rostoványi jól látja, hogy az iszlám és a kereszténység vallási motivációjú összeütközésére a történelem során csak elvéve került sor, s az oszmán-törökök keresztényellenessége valójában csak ideológia

volt, igazi céljuk, a területi hódítás előmozdítására. Ugyanakkor a máig is terjedőben levő iszlám és kereszténység között a konfliktusok elkerülhetetlenek, a párbeszédre azonban egyre inkább szükség lenne.

Jómagam az 1995-ös kairói ENSZ népesedési világkonferencián láttam is a jelét annak, hogy az Al-Azhar, a szunnita iszlám központja és a Vatikán között érdekegyeztetésre került sor, és a családtervezés különböző módszereivel kapcsolatban mindkettőn erős kritikájuknak adtak hangot. Az ilyen, egyelőre még korántsem elterjedt magatartással szemben azonban évszázadok alatt felgyülemlett sérelmek és előítéletek sorakoznak mindkét oldalon, amelyek inkább akadályozzák, mintsem hogy elősegítsenek a dialógust — mutat rá Rostoványi.

A könyv utolsó részében az iszlám fundamentalizmus természetrajzát adja meg a szerző, elsősorban egyiptomi példák alapján, majd rövid fejezeteket szán az iráni, szaúd-arábiai és törökországi iszlám sajátosságainak a bemutatására. Hasznos passzusok ezek, ahogy már említettem, de rövidek, és erősen keveredik bennük az iszlám és a napi politika. A későbbiekben örömmel látnám, ha a szerző behatóbban is tanulmányozná az iszlám szerepét a négy említett országban.

Rostoványi professzor könyvéhez több mint 300 tételes glosszárium tartozik, amelyben megadja a szövegben előforduló főleg arab nevek és kifejezések magyarazatát. A könyv használatát segíti az alapos és pontos név- és tárgymutató, valamint a 600 magyar és idegen (többek között arab nyelvű) címre kiterjedő irodalomjegyzék.

Az iszlám a 21. század küszöbén a maga nemében hézagpótló mű. Nem könnyű olvasmány (egy esetleges újabb kiadásnál törekedni kell majd a szöveg lehetőség szerinti tömörítésére, egy-egy nyelvi pontatlanság javítására és az arab nevek átírásának egyszerűsítésére), azonban meg vagyok győződve arról, hogy a kérdés hazai szakértői, vallástudósaink, újságíróink, az iszlám világban szolgáló diplomatáink, az ezekkel az országokkal kereskedők, az egyetemisták, sőt a szélesebb nagyközönség is érdeklődéssel olvashatja. (Aula Kiadó, Budapest, 1998. 498 o.)

Juhász Ernő

FRANCIA DIPLOMÁCIAI IRATOK A KÁRPÁT-MEDENCE TÖRTÉNETÉRŐL 1918—1919.

A trianoni békeszerződés a magyar történelem olyan traumája, melynek jelentősége a mohácsi vereséggel mérhető és amely olyan politikai és gazdasági következményekkel járt, melyeket a mai napig sem sikerült teljes egészében kiheverni. Aligha meglepő tehát, hogy a magyar történeti kutatások kiemelten foglalkoznak azoknak az okoknak a feltárásával, amelyek a trianoni békediktátumhoz vezettek. Nincsen ebben semmi természetellenes, hiszen minden nemzet nagy szellemi energiát fordít arra, hogy történetírása, publicisztikája saját nemzeti tragédiáját, tragédiáit feldolgozza, hogy ily módon a kollektív nemzeti tudat feldolgozhassa azokat. Elég csak a hitleri korszakról folytatott német vitára vagy a vietnami háborúról elkészült feldolgozások százaira gondolni. Nagy öröm tehát, hogy azoknak a történészeknek a jóvoltából, akik korábban is sokat tettek az 1918—1920-as sorsdöntő évek szakmai feldolgozásáért, két forrásgyűjtemény is a magyar olvasóközönség elé kerülhet. Ezekben olyan iratok találhatóak, amelyek korábban zömében franciául, ugyancsak ezeknek a szerzőknek a jóvoltából jelentek meg, vagy még sohasem kerültek nyilvánosságra. *Ádám Magda* és *Ormos Mária* kötete az általuk, illetve *Litván György* által szerkesztett *Documents Diplomatiques Français sur l'histoire du Bassin des Carpathes 1918—1932* című sorozat eddig megjelent első kötetéből tartalmaz bővítéses válogatást. Litván György könyve Paul Mantoux tolmáctiszt jegyzeteit közli a Négyek Tanácsának, illetve a Legfelsőbb Tanácsnak Magyarországról folytatott vitáiról. Ezeknek az iratoknak a jelentős része most kerül először közlésre.

A párizsi hatalmi körök már a háborút közvetlenül követően célul tűzték ki a francia hatalmi túlsúly biztosítását a Kárpát-medencében. Ami nem látszott hiú ábrándnak, hiszen „franciák nagy tekintélynek örvendnek” a térség országai körében, ráadásul a többi nagyhatalom nem ambicionálta különösképpen, hogy a régióban befolyásra tegyen szert. A Csehszlovákiával szembeni francia politika azonban szintén szeszélye-

sen alakult. Ehhez hozzájárult, hogy a fegyverszüneti rendelkezések végrehajtásával megbízott szövetséges katonai képviselők, Paul Henrys, Paul D. Lobit, Franchet D'Esperey tábornokok, valamint a Budapesten tartózkodó Vix alezredes, kiálltak a jogos magyar érdekek mellett. Berthelot tábornok volt a beszédes kivétel, aki Bukarest szempontjait helyezte előtérbe a magyar érdekek sérelmére.

A csehszlovák határ kérdése

1918 novemberében a csehszlovák csapatok önkényesen átlépték Magyarország határait, és követelték hadműveleteik jogosságának elismerését. Vix alezredes, a budapesti francia katonai misszió vezetője közölte, hogy a konvenció nem vonatkozik Magyarországra északi határaitra, a cseh határt nem léphetik át és területi követelésekkel

csak a békekonferencián léphetnek föl. Hasonlóan vélekedett felettese, Henrys tábornok is. Clemenceau azonban konvenciót nyilvánított a belgrádi konvenciót, és úgy foglalt állást, hogy mivel a csehszlovák hadsereg szövetségesnek tekinthető, „joga van (a még nem definiált! — B.L.) szlovák területek elfoglalására”. Ezzel szemben a magyar kormányt nemzetközileg nem léteznek nyilvánította.

Közvetett bizonyítékok alapján a magyar történészek már korábban arra a következtetésre jutottak, hogy valójában Párizs hoz-

zárulásával született a konvenció, és szó sem volt arról, hogy D'Esperey nem köthet ilyen egyezményt a magyar hatóságokkal. E feltevést a dokumentumkötet is megerősíti.

Akkor vajon miért állította Clemenceau, hogy a belgrádi konvenció D'Esperey magánakciója volt, holott maga rendelte el annak aláírását, miért változott meg Kelet-Európa-koncepciója? Eredetileg Clemenceau a térség egészében francia jelenlétet képzelt el, ezért a konvenció a stratégiai pontok megszállását francia csapatok számára tartotta fenn. December elején azonban döntő fordulat következett be: az Oroszországgal kapcsolatos politika kudarcra nyomán Románia felértékelődött. Ebbe az irányba hatott az is, hogy összeomlott Franciaország elképzelése nyugati határainak biztonságát illetően, miután Nagy-Britannia nem vállalt garanciát a francia–német határ sérthetlenségéért. Ráadásul hiányzott a térség megszállására elegendő katonai erő, így Clemenceau kénytelen volt engedni keleti és nyugati szövetségeseinek: az utóbbiak elleneztek, hogy Franciaország egyedül szállja meg a régiót.

A határok kijelölését sokszor nem Wilson etnikai elvei, hanem *stratégiai célokat* szolgáló kommunikációs és gazdasági érvek határozták meg. A román–magyar határról a jugoszláv–román határmegállapító bizottság olasz képviselője világosan fogalmazott: „minden vasútvonalnak, amely elengedhetetlen egy ország gazdasága és stratégiai biztonsága szempontjából, az adott állam területén kell maradnia, még ha idegen lakosok lakta területen halad is át”. A gyakran csak álcaként használt gazdasági és kommunikációs, valójában stratégiai elvek elsőbbsége döntött például Csallóköz hovatarozása esetében is. A Csallóköz Sátoraljuújhely és az ipolyi vasútvonal összefüggésében szemlélték. A végső kompromisszum eredményeként a határt valamivel északabbra, a vasúthoz közelebb húzták meg. Ezzel igyekeztek ellensúlyozni a tényt, hogy Csehszlovákiához került mintegy kilencvenezer főnyi magyar népesség. A bizottság pedig, Seymour nyomására, azt javasolta, hogy a Sátoraljuújhelytől keletre fekvő csomópont kerüljön Csehszlovákiához.

1919 májusában vetődött fel ismét Csallóköz hovatarozásának ügye, midőn Marsaryk készséget mutatott a térség átengedésére, cserébe egy Pozsonnyal szembeni hidfőért. Miután azonban elgondolását sem Bene és Krumar, sem a szövetségeseik nem pártolták, a kérdés végleg lekerült a napirendről.

A román határ kérdése

A nyugati biztonság másik keleti pillére Románia. Clemenceau már 1918 novemberében a német terjeszkedés akadályaként emlékezett meg róla, holott Bukarest 1918-ban átállt a központi hatalmak oldalára. A Románia státusával kapcsolatos események rávilágítanak az antanton belül uralkodó káoszra. Miután 1918 decemberében a román csapatok Prezan tábornok parancsára, szövetséges felhatalmazás nélkül hozzáálltak Erdély megszállásához, Pichon francia külügyminiszter közölte Bukarest párizsi követével, hogy Románia még nem tekinthető szövetséges országnak (hiszen a szövetségesek felmondták az 1916-os bukaresti egyezményt). Hozzátette azonban, „mindez nem jelenti, hogy ne munkálkodnának eltökélten igazságos követelések érdekében”.

A kötetben közölt források nyomán más kép alakult ki Erdély román megszállásának körülményeiről, mint amit a történészek korábban vallottak. Az iratok hallgatnak arról, hogy Franchet D'Esperey akár november 17-én, akár december 2-án megengedte volna a demarkációs vonal átlépését, amibe Herys is csak utólag egyezett bele. Franchet D'Esperey ahhoz sem járult hozzá, hogy december 2-án a románok megszállják az erdélyi városokat, szemben a szakirodalomban ismert ilyen véleményekkel. Nézzük meg tehát közelebről, mi is történt valójában a románok területi terfoglalása során.

Miután Berthelot a saját szakállára engedélyezte a románoknak Kolozsvár elfoglalását, Henrys tábornok kérte Franchet D'Esperey-t, utasítsa Berthelot-t a novemberi konvenció betartására. Az események azonban végül másként alakultak. Éppen akkor, amikor Franchet D'Esperey „általános érdekek”-re hivatkozva utasította Berthelot-t a román terjeszkedés megállítására, a ma-

gyar kormány megbízottja. Apáthy István megegyezett Berthelot-val egy Nagybánya—Kolozsvár—Déva közötti demarkációs vonalban, és abban, hogy ettől nyugatra, 15 km-es mélységben semleges zónát hoznak létre. Apáthy szerint az egyezmény a magyar kormány beleegyezésével született, más vélemények szerint viszont Apáthy a kormány tudta nélkül cselekedett. Az egyezmény, melyet Vix jogtalanul nevezett, végeredményben szankcionálta a román térszerést. A szakirodalom eddig nem helyezte kellő hangsúlyt a megállapodás hátrányos következményeire. Megosztott a történészek véleménye a felelősség kérdésében is. Ormos Mária szerint „Apáthynak felhatalmazása volt a megegyezés létrehozására”. Raffay Ernő azonban úgy véli, hogy arról a magyar kormány csak utólag szerzett tudomást. Ebben az esetben a francia iratok sem döntik el az igazságot. Vix szerette volna megtudni, mi a megegyezésben a magyar kormány szerepe. Francia forrásból úgy értesült, hogy az a kormány tudtával jött létre, de a magyar fegyverszüneti bizottság elnöke, Jankovich ezredes ezt határozottan cáfolta, állítva, hogy a megegyezés „kész tények elé állította a kormányt, bár Apáthynak teljes körű felhatalmazása volt ebben a tekintetben”. Vix tehát arra következtetett, hogy az egyezmény a kormány hallgatólagos beleegyezésével jött létre. Ugyanakkor, és erről a szakirodalom nem tesz említést, Berthelot-nak a Misszió mellőzésével nem lett volna joga egyezményt kötni a magyarokkal, már csak azért sem, mert az módosította a belgrádi konvenció által kijelölt vonalakat (uo.)

Francia érvek az etnikai elvvel szemben

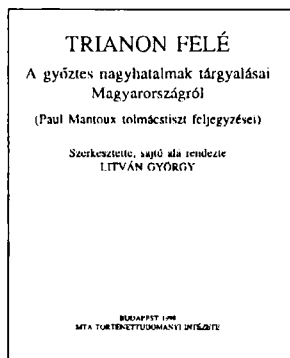
A magyar történészek sok részletét feltárták már a határmegállapítás eseményeinek. Nem derült ki azonban, mi állhatott a háttérben, hogy a magyar—román és a magyar—csehszlovák határt végül nem az etnikai elv szellemében, hanem stratégiai-biztonsági megfontolások szerint állapították meg. A forráskötet tisztázza a kérdést elsőként: most kerültek napvilágra a határkijelölő bizottságok jegyzőkönyvei. Az e bizottságok ülésein elhangzó érvek bepillantást nyújtanak a döntéseket megszabó

szempontokba. Különösen fontos a francia érvrendszer, amely sikerrel gyűrte maga alá a Wilson nevével fémjelzett etnikai rendelkezési elgondolást.

Laroche fejtette ki, hogy ha eltekintünk a „magyarizált románoktól” és zsidóktól, akik magyarnak vallották magukat, megváltoznak a statisztikai adatok is. Ráadásul, fűzte hozzá, a városi lakosság a maga érdekeinek megfelelően választ nemzetiséget. Így ha Nagyvárad Romániáé lesz, később több romanizált magyar lesz, mint ahány magyarizált román eredetileg volt. Leeper hamisnak nyilvánította a magyar statisztikákat, és megismételte francia kollégája érveit. Seymour azonban úgy vélte, hogy még ezt figyelembe véve is mintegy százhatvan ezer magyar lenne ötven ezer románnal szemben. Leeper viszont kijelentette: „Nem hiszi, hogy a városok nagy magyar többsége ellenére az etnikai elv súlyosan sérülne, ha ezeket [a városokat] Romániának adjuk”. Azt elismerte, hogy „a környező területeken ugyanakkor nagy magyar többség lenne még akkor is, ha csökkentjük a magyar statisztikákat, és a brit delegáció csak azért ragaszkodik a térség átadásához Romániának, mert gazdasági megfontolások ezt teszi szükségessé”. Leeper Szatmárnémeti vasúttal akarta Szlovákiához csatolni. Úgy vélte, hogy a magyar lakosság „veszélyes” lehet Románia számára, de a gazdasági okok ennél súlyosabbak. A franciák végül kénytelenek voltak valódi érvekkel előállni: „a román határ biztonságát nem garantálja, ha a magyarok egyszerre birtokolják a Debrecen—Békéscsaba és a Szatmárnémeti—Nagyvárad vonalat”. Laroche kifejtette, Románia léte stratégiai kérdés, amely garanciákat követel akkor is, ha Románia és Magyarország nem áll háborúban egymással. „Ha Németország a lengyelekkel és a csehszlovákokkal küzd, és a szövetségeseknek utánpótlással kell ellátniuk ezeket az államokat, Magyarország jóindulatára számítani nagy nehézségek árán, azok kockázataival járna”. Ezért kell minél több vonal Románia, illetve Lengyelország és Szlovákia között.

Összeállt tehát a francia biztonság keleti fala: a szövetségesek a baráti országok által birtokolt vasútvonalakon délről északra, illetve keletről nyugatra Szlovákián, Romá-

nián. Jugoszlávián és Lengyelországon át bármikor mozgósíthattak akár Oroszország, akár Németország ellen. Ehhez a stratégiai lehetőséghez képest a térség etnikai szét-
szabdálása másodlagosnak látszott.

A forráspublikációk a korábbiaknál mélyebb betekintést engednek a szövetséges hatalmak és Románia konfliktusába, melyet a román hadsereg magyarországi inváziója idézett elő. Románia a Tisza vonaláig nyomult előre csapataival és a Tiszántúlt megszállás alatt tartotta annak ellenére, hogy Magyarország eleget tett az antant követeléseinek és kivonta a Vörös Hadsereget Csehszlovákiából, melynek fejében ígéretet kapott arra, hogy Bukarest kivonja csapatait a magyar területekről. Az iratokból fény derül arra, hogy ez utóbbira miért nem került sor. Az antant komolyan foglalkozott Magyarország megszállásának gondolatával, de ezt a győztesnek számító utódállamok hadseregeivel kívánta megoldani. Erre azonban csak Románia vállalkozott igazán szívesen. Kramar például a Legfelsőbb Tanács július 11-i ülésén kifejtette, hogy „A magyarok betartották a fegyverszünetet és kiűrtették a csehszlovák területet. Milyen ürügyünk lehet most, hogy megtámadjuk őket?” Paul Mantoux-nak a pillanatnyi hangulatot hűen tükröző feljegyzése szerint Lloyd George brit miniszterelnök felháborodott a júniusi román támadás hírére és ennek hangot is adott: „A legtöbb nehézségünk abból származik, hogy ezek az általunk barátaink tekintett államok megtagadják utasításaink teljesítését. Ennek véget kell vetnünk. Ezek az emberek (a csehszlovák és a román vezetés) mind afféle kis bri-

gantik, akik csak azt lesik, hogy területeket kaphassanak”.

Ezzel a véleményével szembe került saját külügyminiszterével, Balfourral, aki a román álláspontot támogatta. Eszerint a Tisza vonala a románoknak garanciát nyújt Kun Béla ellen, aki nyilvánvalóan megtámadná a románokat, ha azok visszavonulnának. Még Clemenceau is hajlott arra, hogy a szövetségeseknek érvényt kell szerezniük korábbi álláspontjuknak a Legfelsőbb Tanács tekintélyének fenntartása végett, és visszavonulásra kell felszólítani a románokat.

Balfour azonban kötötte az ebet a kárhoz arra hivatkozva, hogy a tanácskormány nem tett eleget leszerelési kötelezettségének, sőt fegyverkezik „Türhetetlen — mondotta —, hogy Magyarország olyan katonai erődítménnyé válhasson, ahonnan egész Közép-Európára kisugároznának a gazdasági és politikai megrázkódtatások”. A magyar barátsággal aligha vádolható külügyminiszter elnyerte hasonló beállítottságú francia kollégájának támogatását is. Mivel Románia nem volt hajlandó hadseregét kivonni Magyarországról, sőt, jóvátétel gyanánt hozzálátott az ország kifizetéséhez, élesen szembekerült a békekonferenciával. Clemenceau augusztus 6-án táviratban rendreutasítja a román kormányt: nincs joga fegyverszünetet erőltetni Magyarországra (II. 21. o.). A szövetségesek november 12-i megbeszélésén már a nyílt szakítás gondolata is felmerült. Clemenceau kijelentette: közölni kell a románokkal, hogy a szövetségesek hazahívják képviselőiket Romániából, és Bukarestnek ugyancsak haza kell hívnia a saját képviselőit a békekonferenciáról és a szövetséges fővárosokból; közölte, elfogyott a türelem, véget kell vetni a halogatásnak. A fenyegetés hatására a román hadsereg végre kivonult Magyarországról. A fenti konfliktus azonban nem változtatta meg Franciaország Kárpát-medencei politikáját. Párizs továbbra is „déli és északi szláv államokon nyugvó” új kelet-európai rendszer fölött akart őrködni a német fel-támadás megakadályozására (II. 140. o.).

A történetek szomorú ténye, hogy már a határok meghúzásakor látni lehetett, hogy a szövetségesek hibát követtek el, amelyet nem tudtak, nem akartak korrigálni. Wilson

amerikai elnök, akinek az elképzeléseit szövetségei nem vették figyelembe 1919. március 31-én, a Tanácsköztársaság kikiáltása kapcsán megjegyezte: „Lehetséges, hogy a határvonalon nem olyan lett, amilyennek lennie kellett volna... Hiába javasolta Lloyd George annak kiigazítását, végül maradtak a Magyarországot előre megjósoltan Németország karjaiba kergető határok.

Bár a trianoni rendezés mögött jól kitapintható gazdasági és katonai okok voltak, hiba lenne feltételezni, hogy az azt kidolgozó egyes politikusok érzelmei, beállítottságai nem játszottak szerepet benne. Pichon francia külügyminiszter megjegyzése a Négyek Tanácsának 1919. március 31-i ülésén arra utal, hogy Magyarország tekintélye alighanem a mélyponton volt: „nem feledkezhetünk meg arról, hogy a magyarok a legádázabb ellenségeink közé tartoznak. A magyar kormánynak rettenetesen nagy a felelőssége a háború kirobbanásában”. Románia, amely megszegte az 1916-os bukaresti egyezményt és harcolt az antant ellen, immár a bolsevizmus elleni védőbástya sze-

repében tetszeleghetett: „Ami Romániát illeti, kénytelenek vagyunk támogatni ezt az országot, egy olyan pillanatban, amikor Románia gátként szolgál a bolsevizmus ellen”. Tévedés lenne azt gondolni, hogy a Tanácsköztársaság szerepet játszott a határok kialakításában. Ahogyan Balfour 1919. július 15-én megjegyezte, a helyi harcok Magyarország és Románia között nem változtathatnak a határon, miután határait „már megszabta a békekonferencia”.

Végül néhány szóban meg kell emlékezni a fordításról, amely mindkét kötet esetében tökéletesen adja vissza az eredeti tartalmát, stílusát és hangulatát.

(*Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. 1918—19. Összeállította és szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, 1998. — Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról. Szerkesztette, sajtó alá rendezte: Litván György, MTA Történettudományi Intézete, 1998.*)

Borhi László

Kozma Ferenc:

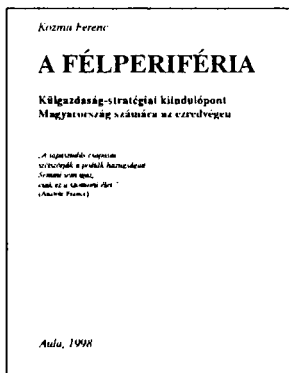
A FÉLPERIFÉRIA

Habent sua fata libelli. A jó könyvek (gyakran) a csendes fogadtatás. Mert meditációra készítetnek./?/ Kozma Ferenc legutóbbi könyve, *A félperiféria* jó könyv. Okos és szenvedélyes, megismerszik belőle szerzője is, „kulcstanulmány”. Személyes hangvétele e sorok íróját is feljogosítja, hogy szubjektív hangot üssön meg. Nem tagadom, elfogult vagyok: Kozma Ferenc írásait mindig is érdeklődéssel és nagy figyelemmel olvasom. Tanulok belőlük, de nem tételeket, hanem gondolatokat, még inkább azt, hogy tanulságos válaszokat csak jó kérdésekre lehet adni. Tetszik, hogy Kozma még a legszokványosabb kérdéseket is eredetien teszi fel, s rájuk egyéni ízű és szakszerű, tudományosan mértékadó választ ad. De rögtön zavarba jövünk, ha munkáit be akarnánk „skatulyázni” egy tudománytani rendszer merev keretei közé; ezt a munkáját a leg-

szélesebb értelemben vett inter- és multidiszciplináris, fejlődéstani munkának tekinthetjük. Szellemes fordulatai időnként ugyan meghökkentők, de az oknyomozás szigorú logikai szabályait sosem sértik meg, bár alkalmasint eltérnek az arisztokrata tudományosság (inkább tudományoskodás) normáitól. Kozma mégsem vet annyira szellet gondolataival, hogy vihart kavarjon, így aztán könyvei korántsem váltanak ki olyan figyelmet, mint amilyent érdemelne. A témaválasztással lenne a baj? A válaszokkal? Aligha.

Kozma Ferenc felelősen gondolkodó kutatóként az ezredforduló sorskérdéseire keres válaszokat, elutasítva minden közhelyet, sztereotípiát. Ne lenne aktuális az, ha ő is keresi a világgazdasági, civilizációs helyét egy olyan gazdaságnak, mint a magyar, amelyik az átmenet, a „...hová” történelmi

dilemmáját oldja meg éppen. Persze rögtön azt is lehetne mondani, számos munka foglalkozott már ezzel a kérdéssel. Ez így igaz, kétségtelen. Csakhogy senki sem vállalkozott arra, hogy egy olyan minősítésre alapozva próbálja megfogalmazni saját álláspontját (tudniillik, hogy a magyar gazdaság a félperiferián található), amelyet nagy valószínűséggel széles körben fognak visszautasítani, már csak a mundér becsülete miatt is. Pedig aki elolvassa Kozma Ferenc könyvét, rádöbben arra, hogy a magyar gazdaság erősen hasonlít azokhoz az országokhoz, amelyeket a szerző joggal jellemez a félperiferia kategóriájával, hiszen ezek az országok nem csupán a centrum és a periferia között helyezkednek el, hanem szignifikánsan különböznek tőlük. Könyvéből az is kiderül, hogy sem a hasonlatosság, sem pedig az azonos világgazdasági pozíció nem jelent uniformitást, sőt a ma oly gyakran emlegetett és univerzalizált sejtető globalizáció is a különbözőségekre apellál.

A világgazdaság sokrétű strukturáltságának elismerése adja meg Kozma elemzésének kereteit. Értelmez egy olyan külgazdasági (tulajdonképpen fejlesztés-) stratégiai gondolkört, amelyet a magyar gazdaság követhet, hangsúlyozva, hogy „csak” egy gazdaságfilozófiai változatot vázolt fel. A szerző maga szabadkozva állapítja meg, hogy nem mindent megoldó stratégiát dolgozott ki, mert „egyszemélyes” gazdaságpolitikai műhelyként legfeljebb „csak” „rámutatnak azokra a környezeti és belső problémakörökre, amelyek óhatatlanul meg fogják határozni egy kialakítandó stratégia céljait, az ezek eléréséhez vezető utak alternatíváit,

valamint a nemzetgazdaság mozgási korlátait” (olvashatjuk könyve előszavában).

Kozma Ferencnek azonban semmi oka sincs a szabadkozásra. Munkája természetesen nem a politika (a hatalom) nyelvére és logikájával megfogalmazott stratégia, hanem az igen strukturált világgazdasági, regionális és társadalmi rendszer működésének érvelő elemzése és a leszűrhető tanulságok megfogalmazása. Következtetése nem kizárólagos gazdaságpolitikai koncepciók, sőt, Kozma kifejezetten arra szólítja fel olvasóit, keressék a további változatokat. A könyv gondolati gazdagsága ehhez elégséges készletet jelent.

Kozma Ferenc könyvének tematikája igen szerteágazó, elemzésének kibontása mégis igen összefogott. A magyar gazdaság (mint kisgazdaság) fejlődési lehetőségeit egy élő rendszer, a világgazdasági rendszer keretei között vizsgálja. A nemzetközi (külgazdasági) környezet bemutatását több szempont is indokolja. Sztereotípiá, de meg kell említeni: egy kis gazdaságnak nincs értelmes oka arra, hogy kiszakítsa magát a külgazdasági környezetből, amelyből növekedést és egyensúlytalanságot gerjesztő tényezők egyaránt erednek. A strukturált világgazdaság tanulságos fejlődési alternatívákat kínál. E példák mechanikus másolása azonban több buktató, semmint biztos eredmény forrása. A világgazdaság strukturáltsága nem változatlanságot jelent. Elemei átmehetnek egymásba, fejlődhetnek, átalakulhatnak, ebből következően maga a világgazdaság is folyton változik, így a környezeti feltételek megváltozásával egy adott ország növekedési, fejlődési feltételei is rendre módosulnak. A magyar gazdaság sikeres világgazdasági alkalmazkodását, mégpedig aktív (nem a reakció késését menteni igyekvő) alkalmazkodását szolgáló külgazdasági stratégiának sajátosságát Kozma Ferenc kitérési stratégiában látja.

Az előbbi mondatok tartalmazzák Kozma Ferenc könyvének néhány fontos sarkkövét. Kezdjük rögtön a legtágabb környezeti tényezővel, a világgazdasággal. Ha valaki a legutóbbi időben valamit mondani kívánt a világgazdaságról, akkor nem mulasztotta el a globalizációt mintegy jellemzőként is megemlíteni. A globalizáció kétségtelenül jellemzi korunkat, de ne

higgyük, hogy ez a folyamat minden világ-gazdasági szereplőt egyformán érint. Kozma Ferenc elemzéséből is világosan kiderül, hogy a globalizáció az igen sok szempontból strukturált világ egyes szereplőire különféleképpen hat. Másképpen érinti a fejlett gazdaságokat, és természetesen más hatásoknak vannak kitéve a már nem fejletlen, de még nem fejlett gazdaságok, a már nem a kimondott periferián, de még vagy már nem a centrumban lévő, az ún. félperiferián elhelyezkedő országok.

A félperiferián elhelyezkedő nemzetgazdaságok természetes ambíciója, hogy kitörjenek a félperiferiáról, annál is inkább, mert állandóan szembe kell szállniuk azokkal a perifertizálódási tendenciákkal, amelyek akár a technikai haladásból, akár a gazdasági növekedés tényezőinek átrendeződéséből, avagy a pénztöke igen agresszív önálló sodásából következnek. Ha ezek a gazdaságok nem tudják kivédeni a perifertizálódást kiváltó hatásokat, akkor óhatatlanul hátrébb sodródhatnak a gazdaságok rangsorában.

Nem spekuláció tárgya, hogy ezeket a közbülső világ-gazdasági helyzetben lévő gazdaságokat hogyan minősítjük. Sokan megelégszenek azzal, hogy közepes fejlettségű országokról szólnak. A félperiferia azonban más tartalmat hordoz, mint a közepes fejlettség, bár kétségtelenül szoros kapcsolatot találhatunk közöttük. A közepes gazdasági fejlettség problematikája régóta foglalkoztatja Kozma Ferencet. Korábbi munkáiban bőséges adalékokat találhatunk e kérdéskörrel kapcsolatban is. Hogy jelen-

leg a félperiferia kategóriájához kapcsolja meditációját, az azzal is magyarázható, hogy felismerte, más stratégiai filozófia köttődik a közepes fejlettség meghaladásához, mint a félperiferia állapotához, annál is inkább, mert a közepes fejlettség határai igen rugalmasak; nem félperiferikus gazdaságok is ide tartozhatnak. Jelenleg a magyar gazdaság előtt nem csupán a felzárkózás feladatai állnak (annál kevésbé, mert az a gazdaság is, amely nálunk lényegesen fejlettebb, s csak történelmi távlatban tudja magára nézve értelmezni a periféria valamilyen jellegzetességét, fel kíván zárkózni az öt megelőző gazdasághoz), hanem a félperiferia állapot visszafordíthatatlan strukturális meghaladása. Adott esetben még egy formálisan sikeresnek minősülő felzárkózás sem elégséges a sikeres kitöréshez. Történelmi tapasztalatok is alátámasztják a kitörés és a felzárkózás megkülönböztetés indokoltságát. Jóllehet, találhatnánk egy jobb kifejezést is a félperiferia helyett, de észre kell vennünk az e kategória használatában rejlő gazdaságfilozófiai, gazdaságstratégiai különbségtétel lehetőségét és szükségességét.

Kozma Ferenc könyvének fontos szemléleti eleme a gazdasági és gazdaságon kívüli tényezők árnyalt összefüggéseinek jelzése. Aki nem rest elgondolkozni jövőnkönkről egy tág világban, s nem kész receptet vár egy könyvtől, hanem gondolati támpontot, Kozma Ferenc könyvét elolvasva elég muniációt kap csendes meditációjához. (Aula Kiadó, Budapest, 1998.)

Kollár Zoltán

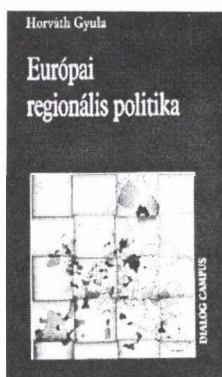
Horváth Gyula:

EURÓPAI REGIONÁLIS POLITIKA

A reményeink szerint közeledő Európai Unió csatlakozásunk széles körben felhívta a figyelmet az integrált Európa gazdaságipolitikai működésének szabályozására. Az érdeklődés részben arra irányul, hogy a felvételre való alkalmasságnak mik a feltételei; meg, érthető módon arra is, hogy mit, mi

módon fordíthatunk hasznunkra a fejlett Európához való felzárkózásunk segítésére. A regionális politika a legfontosabbak közül való. Az Unión belüli területi egyenlőségek mérséklésére jut a közös költségvetés második legnagyobb tétele; ha hazánk már tagja lenne az Uniónak, jövőre (a jelenleg

érvényes szabályok között) 22,5 milliárd dollár külső forráshoz juthatnánk az EU különböző területfejlesztési célú alapjaiból. Ez azonos az elmúlt időszak évi külföldi működő tőke befektetésével" ett ez a nemzeti vagyont gyarapítaná. A tét tehát nagy, ezért az európai regionális politikát áttekinthető könyv nagyon időszerű. Ám nem az időszerűség a fő érdeme, hanem az, hogy nagyon jó. Nagy formátumú könyv. A szerző tíz évig dolgozott művén, jól illusztrálva, hogy a tudományos kutatónak *nem* időszerű témával kell foglalkoznia, hanem olyanokkal, amelyek 10–15 év múlva *lesz* időszerű; így adódik lehetőség mely elemzésekre.

A regionális politika fontossá vált, ám nem árt hangsúlyozni, hogy *nem* a politika szabja meg a területi fejlődési pályákat. E pályákat sok szereplő, gyakran eltérő érdekeket követő, rengeteg döntése formálja, mindenekelőtt az üzleti döntések, a transznacionális nagyvállalatoktól az egyéni vállalkozókig, a háztartások döntései, a kulturális-oktatási intézmények döntései, a civil szervezetek döntései stb. A kormányzat vállalja azt a szerepet, hogy a piaci verseny által kialakított területi-társadalmi egyenlőtlenségeket mérsékelni próbálja. Ennek eszköze a regionális politika; a regionális folyamatok korrekciója, a társadalom által túlzottnak ítélt területi egyenlőtlenségek állami (költsgvetési, szabályozási) eszközökkel történő csökkentése. A regionális politika tehát nem terjed ki a társadalom térbeli fejlődésének egészére, csak azokra az elemekre és térformációkra, amelyeket az államigazgatás befolyásolhat. Ezért a könyv

alap-célkitűzésének megfelelően, a területi fejlődés fő tényezőivel a szerző csak röviden foglalkozik, s nem említ olyan (a regionális politika keretébe nem foglalható) új térjelenségeket, mint városrendszerek, hálózatok, globális csomópontok formálódása.

A könyv egynegyedét három esettanulmány teszi ki: a brit, az ír és az olasz regionális fejlődési pályák és politikák elemzése. Jó választás: mind az elavult iparszerkezetű régiók problémáinak kezelése, mind a rurális háttérű modernizáció, mind a duális regionális fejlődés tapasztalatokat nyújt a hazai regionális politika számára. Összefoglalót kapunk az átmenet regionális hatásairól Kelet-Európában, beleértve a hazai szakirodalomban elfelejtett Oroszországot is.

Lényeges kérdést elemez a Hatalommegosztás az állam és a régiók között című fejezet. A szakemberek szűk köre ismeri, ám a hazai regionális politika szereplőinek többsége előtt ismeretlen, hogy az európai regionális politika immár negyedszázada a hatalmi decentralizáció útját járja: növekszik az országon belüli közigazgatási egységek döntési kompetenciája, mind saját területükre vonatkozó fejlesztési programjaira, mind régióközi (beleértve a nemzetközi kapcsolatokat) együttműködésre vonatkozóan. Az Európai Unió elmúlt évtizedeit a *regionalizmus* általános megerősödése, a területi közigazgatáson belül az állam alatti szintek (tartományok, régiók) a nemzetállami szuverenitást nem sértő önállósodása jellemzi, még olyan hagyományosan központosított államban is, mint Spanyolország vagy Franciaország. Ez a folyamat nem a központosított kormányok nagylelkűségének, hanem a régiók kitartó nyomásgyakorlásának és az EU regionális politikájának köszönhető. A hazai fejlődés kívánatos útja lehet a regionális decentralizáció, ezt EU-integrációs törekvéseink is bátorítják amelynek előfeltétele a saját fejlesztési politika kidolgozására és gyakorlására, a területi érdekérvényesítésre képes régiók létrejötte. Jól rendszerezett, sokoldalúan kifejtt a magyar regionális folyamatok és politika áttekintése, s beillesztése az európai térfolyamatokba.

A kéziratot példamutatóan gondozták: átfogó az irodalomjegyzék, van tárgy- és névmutató, táblázatok és ábrák jegyzéke.

Az európai regionális politika aspektusainak nemzetközi szakirodalmá eléggé gazdag. Állítom, hogy Horváth könyve a leg-

jobbak közé tartozik (*Budapest—Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 1998. 501 o.*)

Enyedi György

Kelevéz Ágnes:

A KELETKEZŐ SZÖVEG ESZTÉTIKÁJA

„A munkafüzet eddig talányos lapjai a szemünk láttára elevenednek meg és állnak össze egy rendkívül zárkózott költő benső titkokat eláruló lelki naplójává.” Ha egyetlen mondatra kellene sűriteni filológiai irodalmunk 1998-ban megjelent, szemléleti és módszertani újdonságokat egyaránt felsorakoztató művét, akkor ezt lehetne kiválasztani, mivel egyszerre utal az elvégzett kutatás legfontosabb eredményére, és mutat rá a tárgy kiválasztásának indítékaira.

Babits Mihály írásai ugyanis, annak ellenére, hogy a XX. századi magyar irodalom egyik, bizonyos szempontból pedig a legjelentősebb alkotójáról van szó, sem életében, sem utóéletében nem tölthették be azt a szerepet, amelyre annak művészeti, poétikai és tartalmi ismérvei feljogosították volna. Igaz ugyan, hogy kötetei, bár nem folyamatosan, megjelentek: versei többször, prózai munkái kevesebbszer; s nagyjából a hetvenes évek közepétől rendszeresebben is. Elejét és alkotásait irányadó monográfiák tarták fel, s ma már jelentőségének megfelelően szerepelhet az oktatásban. És mégsem mondható el az, hogy recepciója körül minden rendben lenne: azt ugyanis alapkutatási hiányosságok szegélyezik, és még ma is élő előítéletek tarkítják. Potenciális befogadónak (s ebbe az írástudók is beletartoznak) érzékenysége szemmel láthatóan fogékonyabb a barokk külsőségekre és formákra, a szóbövelkedő nyelvre, a szürreális, mitologizáló és mitizáló gondolkodásra, az érzéki túltelítettségre, az érzelmi túlzásokra, mint a klasszicizmusra, a racionalizmusra, a műveltségre, a távolságtartásra és az íróniára. Ez egyrészt világjelenség, de nemzeti adottság is, ezt nem lehet megváltoztatni. Másfelől azonban, e körülménynek az esztétikai mellett, társadalmi összetevője is

van: felbomlott ugyanis (nagyjából az elmúlt két évtizedben) az irodalom és a politika korábban álságos és mindkét részről valamit pótló viszonya. Szerencsére, mondhatjuk, mert így legalább mindkettő nagyobb intenzitással foglalkozhat avval, ami; ráadásul hamarabb kiderülhet a művészi vagy politikai gondolat hiánya. Csakhogy eközben korábbi életművek teljesítményei kérdőjeleződtek meg, s az emiatt felerősödött és általánossá vált bizonytalanság, csalódás és kiábrándultság sok esetben a mindent elutasítás irányában kanalizálódott kifelé, befelé pedig még csak a bolyongás állapotában van. Ez pedig magának a szépirodalomnak a hadállásait rendítette meg; a külső, világnézeti összetevőit elveszített alkotás csupán saját esztétikumánál fogva fejthet ki hatást, s vele együtt a befogadó is fölszabadult: mű és olvasója egyenrangú félként, döntési helyzetben állhat egymással szemben. Végül a szép- és lélektani okok mellett van még egy, az előzőektől mereven el nem választható tényező: az a kiadói tevékenység, mely műveinek hosszú ideig kísérelője volt. Babits versgyűjteményei ugyanis 1941 és 1993 között mind csonkán kerültek ki a nyomdából, hol ez, hol az hiányzott belőlük: prózai műveinek és levelezése közreadott részének pedig csupán az az egyetlen érdeme, hogy egyáltalán megjelenhetett. Rendszeres filológiai és textológiai kutatást senki sem végzett, hiszen nem engedte a korszellem, így aztán nagy hiányosságok voltak az egyes művek pontos szövegének megállapításában és keletkezésük felderítésében. Ezek nélkül pedig semmiféle következtetésnek és itéletnek nem volt ellenpéldája.

A szövegekre koncentrálódó kutatás a nyolcvanas évek közepén kezdődött meg,

még a születés centenáriumának lendületében, egy, a tudományos munkát kedvezően segítő, állami eredetű pénzügyi támogatás hátterével. Ennek következtében néhány évvel ezelőtt már megjelent a Babits Mihály összes kéziratát regisztráló négykötetes katalógus, az 1998-as évben pedig az életművet tartalmazó bibliográfia s az első, tisztán filológiai indíttatású monográfia, Kelevéz Ágnes könyve, melynek kiemelkedő fontosságát talán már az eddigiek is kellőképpen bizonyítják.

Képek a könyvből
A KELEVEZŐ SZÖVEG ISZTÉTIKÁJA
Készítette: Kelevéz Ágnes

E kötetnek a gazdag, bár egyenetlen színvonalú Babits-irodalom néhány alapműve mellett van a helye. Köszönheti ezt pedig elsősorban annak a módszernek, amivel a hagyományt, s az attól való elszakadást (valójában annak megújítását) ötvözni tudja. Eltér az eddigi felfogástól először is abban, hogy a *genetikus szemlélet* talaján áll. Ez, az elmúlt évtizedben Magyarországon is ismertté vált szöveggondozói irányzat egyik központi fogalmává az időt teszi; nem a mű belső idejét, nem az egyik, vagy a végleges változat megírásának idejét, hanem mintegy in statu nascendi megragadva az előszövegtől a nyomtatott szövegig (szövegekig) tartó szövegegészt, azt vizsgálja, hogy folyamatában miként keletkezett egy-egy irodalmi mű, bárki által közismert végleges „változata”; azaz: elvetve a befejezett szöveg fogalmát, kutatásainak középpontjába az egymásba átalakuló változatrészeket vagy részváltozatokat helyezi. A genetikus kritika a magyar filológia egyik, kibékíthetetlennek látszó ellentmondását is érinti: betűhűség (tágabb értelemben: szövegűség) avagy emendálás? Tudjuk, hogy

az ördög mindig a részletekben bújik meg: bár mindkét felfogás mellett és ellen hozhatók fel érvek, mégsem utasítható el egyik sem véglegesen: sőt, a klasszikus filológiában legtöbbször csupán mindkét módszer együttes alkalmazása vezethet eredményre, mert sok esetben illúzió arra gondolni, bár törekedni lehet rá, hogy minden szempont figyelembevételével visszaállítható a szerző (feltételezett) intenciójának megfelelő hitelesség. A genetikus kritika azonban túllép ezen a problémán, amennyiben nem tüntet ki egyetlen kéziratot vagy nyomtatott szöveget sem azonkívül, hogy igyekszik megállapítani egymásra-következősüket/keletkezésüket. Persze maga a genetikus szemlélet is számtalan kérdőjelet vet fel, és igazi hazai alkalmazhatóságát magyar szerzők műveinek genetikus kiadásai bizonyítják majd igazából. Ámde az is kétségtelen, hogy felbukkanása a kritikai kiadások előkészítésének minőségét, a textológiai kutatások irányultságát, a filológiai munka szellemét nagymértékben felfrissítette; figyelembevétele, más módszerekkel együtt kikerülhetetlen, bár alkalmazása elsősorban a sok kézirrattal rendelkező XX. századi szerzők esetében kecsegtet sikerrel.

A monográfia írója azonban nem csupán a legújabb, hanem a hagyományos módszereket is biztonsággal és invenciózusan alkalmazza. Erre számtalan példa található a második és harmadik fejezetben, ahol az elméleti kérdések felvázolása után a versek kritikai kiadása közben felmerült legfontosabb gyakorlati kérdések tárgyalása következik. Ezek közül az első az *időrend*, mely minden kiadás centrális problémája. Ez magában foglalja egyfelől bármely, azaz *egy vers* struktúrájának kezdetét, alakulását és véglegessé válását, másfelől *a versek* rendszerének, sorrendjének kialakulását. Mindkét probléma különösen jelentős Babits esetében, aki szigorúan komponált köteteket engedett csupán a sajtó alá, miközben egy-egy versének csírája s a nyomtatásban való megjelenés között nem egy esetben évek múltak el. Különösen sürgető volt tehát a kézírathagyatékban Angyalos könyvként ismert vastkos füzet vizsgálata, melyet a költő hosszabb idő alatt hozott létre, s amelyről feltételezni lehetett, hogy várhatóan magán/magában viseli alkotómódszerének ed-

dig rejtve maradt jellemzőit is. Ez, a nagyjából Babits Újpestre kerüléséig írt verseket tartalmazó füzet Kelevéz Ágnes genetikus vizsgálatának tárgya.

Az eredmények ismertetésére néhány, szükséges kitérő után kerülhet csak sor. Miközben Babits textológiai felfogásával, evvel kapcsolatos szigorúságával, egyszerre következetes véleményével, s ugyanakkor rugalmasságával ismerkedhet meg az olvasó, az az érzés alakulhat ki benne, hogy a költő saját kéziratának különböző változataiban is ehhez ragaszkodott. De nem. Babits „saját szövegét gondolva gyakran tűnik figyelmetlennek és következtetlennak”. A kritikai kiadás egyes műfajainak sajtó alá rendezése közben sajnos állandó feszültség forrása lesz annak kiderítése, hogy vajon a egyes kiadások egymástól eltérő szövegváltozatait ki állította elő: az író, a szerkesztő, a szedő? Vagy mindhármuk közös munkája az, ami Babits halála után ránk maradt, s netán ha még tovább élt volna, e változatok újabb módosulásai lennének most birtokunkban? És a kéziratok anyag vonatkozásában is: vajon felfedezhetők-e a Babits életében bevezetett és hatályban lévő helyesírási szabályzatok lenyomatai sajtók, ötvöződve természetesen a több részből összetevődő magán-helyesírással? (Pl. Babits következetesen önkénytelenül írt mindenhol önkéntlenül helyett.) Alapvető problémák ezek, melyeket az írás mint cselekvés dologi körülményei is befolyásolnak; mert nem mindegy, hogy a lélek pillanatnyi állapotát is követni képes és azt őrző kéziratról, avagy a maga szűkös betű- és jelrendszerével rendelkező gépiratról van-e szó? Babits helyesírása sok ponton tűnik következtetlennak, mégis megállapítható egy tendencia egész életművét figyelembe véve: míg a század első évtizedében inkább költői módon gyakorolta azt, később a mesterségbeli tudás alkalmazásában nagyvonalúbb lett, miközben bizonyos területeken (pl. egyes szavak képzésében, egyéni szóösszetételek alkalmazásában, a magánhangzók ékeztésében és a központosásban) továbbra is megtartotta a csak rá jellemző, más írókkal össze nem téveszthető sajátosságokat. Ezenfelül a hangzás iránt rendkívül érzékeny költő nyilvánvalóan észrevette a magyar helyesírásnak azt a kettősséget, hogy

bár az egymás után következő szabályzatok és módosítások, ha nem is rigorózusan, de egyre pontosabban határozták meg az egyes nyelvtani formákat és jelenségeket, valamint azok használatát, mégsem tették lehetővé minden magyarul ejtett hangnak és intonációnak a beszélő szándéka szerinti rögzítését. Kelevéz Ágnes világos okfejtéssel mutatja be, hogy a fentiekből ennek ellenére nem helyesírási anarchia következett, hiszen Babits mindvégig „ragaszkodik a saját maga által leírt és jóváhagyott (még ha nem is szabályszerű) változathoz”.

A keletkező szöveg és szerzője közötti szubjektív viszony a leírás/rögzítés (bármely) fázisában objektíválódik, azaz a genetikus kritika virtuális kézírata objektummá válik. Mind a hagyományos, mind a keletkezéselvű szövegkritika másik központi kérdése tehát a szerzői kézirat. Csakhogy míg az első esetben az ultima manus kiválasztása a legfontosabb (és sok esetben igen kétséges) feladat, addig a genetikus szemlélet nem tűntet ki kéziratot vagy nyomtatott változatot; egyetlen folyamatnak fogja fel egy mű megvalósulását, amely mind a tökéletesedés, mind a műromlás irányába is mutathat. A szerzői kézirat értelmezése azonban fontos tényező annak megállapításához, hogy az egyes verseket/műveket a kritikai kiadásban hogyan kell közölni, azaz: figyelembe veendő-e az esetleges írói szándék, mely például költői műveket a köteteken belül ciklusokba sorol, avagy a sajtó alá rendező ragaszkodik a keletkezések megállapítható időrendjéhez? A válasz nagy anyagismerettel, meggyőző példákkal, Babits evvel kapcsolatos véleményének messzemenő felhasználásával, így fogalmazható meg: „Babits hitt a versek kronológikus olvasatának fontosságában”. Azaz: a költő rendez, a filológus pedig átrendez.

Kelevéz Ágnes *Esztétikájának* alapvető újdonságait könyvének harmadik és negyedik fejezetei tartalmazzák, melyek az Angyalos könyv részletes elemzésének eredményeit adják közre. Tézise, hogy tartalmi és formai jellemzőinek vizsgálata alapján, a korábban egyetlen versfolyamként számon tartott kézirat három részre osztható, melyek közül az első kettő keletkezéstörténete viszonylag könnyen felfejthető, hiszen gyűjteményjellegük a költői pálya egy-egy lezá-

rását jelenti. A harmadik füzet azonban fel-tételezése szerint nem utólag egybefűzött művek szerkesztett tisztázata, hanem mintegy lírai napló gyanánt, keletkezésük sorrendjében tartalmazza a költő verseit, mely ugyanakkor egy igen lényeges, személyiség-beli és költői változást is magában foglal „A lírai naplóná váló füzetet olvasva nyomon követhettük Babits útját a »letésem a lantot emésztő kétségbeesésétől a »Ne mondj le semmiről« öntudatos, sőt önfelszabadító gesztusáig»”.

Befejezésül szót kell ejteni arról, ami e monográfiát még jelentősebbé teszi: egyike lesz ugyanis azoknak a műveknek, melyek a magyar filológia veretes hagyományait s a jelen gyakorlatát továbbadják a jövő évezrednek. Nem mindegy hát, hogy milyen képet tükröztet az utódok felé. Tagadhatatlan, hogy a régmúlt és a közelmúlt, s az abból kibújó jelen praxisa között ellentmondások

fedezhetők fel. Tévedés volna mégis azt hinni, hogy ezt a három felfogást elsősorban a nyelvi különbségek osztják meg. Ez nem igaz. Most úgy látszik, hogy hirtelen, a gondolkodás irányában állt be változás. Az új évezred filológusa megint csupán a holtakra figyel, az élőkkel már nem foglalkozik. Nem érdekli, hogy eredményei miként cáfolják meg a korábbi, a politika-hozta esztétika ítéleteit, de nem tekint a ma érvényes kánonokra sem. Így hát sem ellenségeket, sem ellenfeleket maga körül nem lát. E kutató a tények és az eszmék szigorúan vizsgálódó embere. Ezért magánya kíséri csupán. Hiszen barátai már rég meghaltak mind. De ő élet s halál ura. Ül hát a könyvtárban, a könyvei között és dolgozik. Maga köré bűvöli őket. (*Genetikai közelítés Babits költészetéhez. Argumentum Kiadó, Budapest, 1998. 281 o.*)

Buda Attila

Fried István:

IRODALOMTÖRTÉNESEK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Az összehasonlító irodalomtörténet szerkesztő professzora az újabb folyóiratokban elszórt tanulmányait gyűjtötte össze ebben a kötetben. Kétségtelenül az összehasonlító irodalomtudományról is szól (a négy ciklusba illesztett tanulmányok első részében), ebben a *módszer kritikájá*t is adja, de azzal biztat, hogy talán mégis inkább megújulás mutatkozik a műfajban, mint válság. A ciklus másik tanulmánya a magyarságtudomány kérdését járja körül az 1930-as évek óta, itt nemcsak arról esik szó, hogy ez sokféle diszciplína együttese, hanem arról is, hogy a történeti Magyarországra való tekintettel egyúttal szlavisztika, romanisztika, finn-ugor tudomány is kellene, hogy legyen. A téma iránt külföldi kutatók körében is van érdeklődés, de szűkebben filológiai szempontból még hiányzik itt az interdiszciplinaritás.

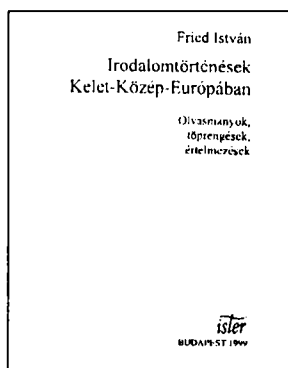
A második ciklus a *magyar irodalmat* helyezi szélesebb kontextusba.

Itt szó esik a magyar irodalom ismeretlen voltáról a külföld szemében, mert nem tekintik európainak. A magyar író számára viszont mégis Európa a minta, ezen belül

talán az egykori Monarchia irodalmát érdemes közelebbről is megvizsgálni. A problémákat magyar—szlovák viszonylatban konkretizálja a szerző, utal a közös kulturális hagyományra, *Sziklay László* szlovák irodalomtörténetének a példáján a külső szemlélő újfajta meglátásait emeli ki. A komparatiztikának saját módszertanát még meg kell teremtenie. Ennek kapcsán Fried figyelemre méltó kísérleteket tesz a modern irodalomtudományi módszerek alkalmazására. *Németh László* Közép-Európájáról szólva a Németh László-i felfogás kritikáját is adja, ezt a Közép-Európát még kell teremteni. A bécsi hatás elutasítását Némethnél nem helyesli. Az előzményeket a kossuthi Duna-konföderációval kezdi. Fontosnak tart az európai és a magyar szempont közt valamiféle közbülső szempontot.

A harmadik ciklus első tanulmánya voltaképpen *Kulcsár Szabó Ernő* 1945—91 közötti magyar irodalomtörténetéhez fűz reflexiókat, az irodalomtörténeti hagyomány (Horváth János) egyszerre példamutató és gátló hatását is felemlíti. A nyugati új mód-

szereket még jobban alkalmazni kell a 20. századi magyar irodalomra. A másik tanulmány a pozsonyi Kalligram kiadó Tegnáp és Ma sorozatát veti össze a magyarországi Arcok és vallomások, ill. Kortársaink sorozattal. Mindegyik sorozatban egy-egy kötet egy író tevékenységét tette (teszi) mérlegre. A hazai sorozatokkal azt szegezi szembe, hogy nem volt irodalmi szempontú értékrendszerük (politikai annál inkább). A Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett pozsonyi sorozat már sokkal inkább belső, irodalmi értékek felől közelít és válogat. Sokszinűbb is, megfogalmazásai olykor vagányabbak, de talán ez a korszerűbb megoldás. A tanulság az, hogy a kritikus és az irodalomtörténész tevékenysége nem választható el mereven egymástól.

Az utolsó ciklus „Irodalom és helyzetudat” címen két erdélyi vonatkozású tanulmánya a kisebbségi lét problémáit, a maradás vagy elmenés kérdését veti fel. Cs. Gyimesi Éva Honvágy a hazában c. köteté-

vel kapcsolatban, illetve négy fiatal erdélyi költő, Fekete Vince, László Noémi, Sántha Attila és Orbán János költészetét vizsgálja. A helytállás helyett egészen más szempontok merülnek fel ezekben, nemzeti komorság helyett Rejtő Jenő a mintaképük, a derridai dekonstrukció az ideáljuk. A versírás számukra nem ünnepi alkalom, hanem inkább kétely és ironia kifejezése. Lehet, hogy egy új irodalmi kánont hoznak majd idővel létre. A harmadik tanulmány Kovács András Ferencnek a szilágyi iskola jubileumára írt, Kölcseyt idéző verse kapcsán megint hagyomány és maiság kettősségére kérdez rá, egy irodalmi fogás, a régebbi idézetek új kontextusba helyezése kapcsán.

Végül is nagyon sokféle kérdést vetnek fel ezek a tanulmányok—töprengések, e rövid ismertetés csak néhányra tudott rámutatni. Szorosan vett irodalmi—esztétikai, irodalomtörténeti és szélesebben történeti és jelenkori problémák kerülnek itt elő, valójában voltaképpen a mai magyarországi és az azon kívül művelt magyar irodalom egysége vagy különálló volta, ha úgy tetszik, a magyar kisebbségek fejlődési távlatai (vagy éppenséggel azok hiánya) a nyíltan fel nem tett kérdés. Ezért is tartjuk Fried István munkáit mindig nagyon elgondolkoztatónak, ha vitára is ingerelnek. A könyvben többször emlegetett Kelet-Közép-Európa szerintem valójában a Köztes-Európa eufemisztikus megfogalmazása de ebben nyilván halálunkig nem fogunk egyetérteni a szerzővel. (Olvasmányok, töprengések, értelmezések. Ister, Budapest 1999. 238 o.)

Niederhauser Emil

Csermely Péter, Gergely Pál, Koltay Tibor és Tóth János:

KUTATÁS ÉS KÖZLÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN

Tudományos könyvkiadásunkban feltűnően kevés a kutatás és közlés kérdéseivel foglalkozó munka. Kornis Gyula könyve, „A tudományos gondolkodás” 1943-ban jelent meg, még korábban adták ki Ramon y Cajal pompás könyvecskéjének fordítását, 1967-ben pedig Selye János rendkívül

érdekes könyvének — „Álomtól a felfedezésig” — magyar fordítását. A 318 oldalas munka tehát hiányt pótol. A szerzők elsősorban a kezdő kutatók számára írták meg a könyvüket, de azt használni forgathatják olyanok is, akik már letették a garast a tudományos kutatásban.

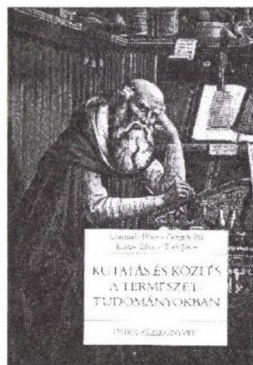
A könyv öt fejezetből és egy viszonylag terjedelmes függelékkel áll, mely az egyes szakterületek legfontosabbnak ítélt kézikönyveit sorolja fel. Az első fejezet foglalkozik a tudományos kutatás alapvető kérdéseivel. Címe — Tudományról, kutatásról — is jelzi, meg terjedelméből — alig több, mint száz oldal — is következik, hogy csak vázlatos áttekintést kíván adni a tudományos kutatás rendkívül összetett kérdéseiről. A fejezet rövidsége ellenére igen jó tájékoztatást nyújt a problémakör legfontosabb területeiről, támaszkodva a legfontosabb szakmunkákra. (Talán érdemes lett volna *Fehér Márta*, *Farkas János* és *Hársing László* munkáira is hivatkozni.) Erdemének megfelelő terjedelemben foglalkozik a tudománymetria kérdéseivel is. Sajnálatos, hogy az egyébként nyelvilag is gondos munka az *impaktfaktor* elnevezést használja a megfelelő magyar *hatástényező* helyett. Talán ennek is betudható, hogy nem pontosan választja szét a *hatás* (*impact*) és a *hatástényező* (*impactfactor*) fogalmát. Másik nyelvi kifogás, hogy *kiértékelést* írnak az *értékelés* helyett.

Valószínűleg a korlátozott terjedelem miatt nem foglalkozik ez a fejezet esettanulmányokkal, melyek pedig nagyon érdekesek és hasznosak lehetnek mind a kezdő, mind pedig a tapasztaltabb kutatók számára. Az Áltudományok című alfejezet valójában nem a jellegzetes áltudományok, hanem a rossz tudomány, a csalás és öncsalás kérdését tárgyalja. Ezzel kapcsolatban talán érdemes lett volna néhány eset említése is.

Igen jól sikerült A szakirodalom és a könyvtár című fejezet. Az utóbbi néhány év rendkívüli fejlődésével is lépést tartó fejezet nagyon jó szolgálatokat tehet a negyven feletti kutatóknak is, mert a klasszikus irodalmazási technikák mellett részletesen foglalkozik az elektronikus lehetőségekkel.

Nem kevésbé alapos és hasznos az informális és a formális közlést vizsgáló két fejezet. Az előbbi röviden taglalja a labora-

tóriumon belüli és a más munkahelyen dolgozó kollégákkal való kapcsolatok módozatait, valamint tájékoztat az elektronikus levelezés fortélyairól. Az utóbbi, lényegesen hosszabb fejezet pedig a közlemények írásával és az előadások tartásával kapcsolatos valamennyi fontos kérdést érdekesen és világosan foglalja össze. A kezdő kutatók számára különösen hasznos, hogy külön tárgyalja a tudományos fokozatok elnyerésének fontosabb kérdéseit, köztük a disszertációk írásának szabályait.

Talán célszerű lett volna röviden kitérni a *szabadalom*, mint különleges közlési forma kérdéseire.

A könyv zárófejezete — a pályázatok mint a kutatás és közlés fontos anyagi háttere — igen hasznos tanácsokat ad, elsősorban a kezdő kutatóknak.

Az irodalomjegyzék mintegy 250 könyvet és dolgozatot sorol fel, melyeket a szerzők könyvük írásához felhasználtak. A Függelék a legfontosabb kézikönyvek, folyóiratok és életrajzi munkák jegyzékét adja, szakokra bontva.

Nem kétséges számomra, hogy a könyv rendkívüli szolgálatot tesz a hazai kutatóknak és kutatóknak. Abban is bizonyos vagyok, hogy rövidesen sor kerül újabb kiadás(ok)ra is. (*Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 318 o.*)

Beck Mihály

Lengyel András:

„KÖZKATONÁI A TOLLNAK”

A magyar művelődéstörténet sokféle terénemára figyelmező szegedi kutató új kötetével „a szerette Város” sajtótörténetének alig másfél százados múltja egészét és részleteit eleveníti fel, egybefűzve a témáról a helyi és más folyóiratokban megjelent tanulmányait. Az egykori főszerelőkről jegyzett portréi — szerkesztők és laptulajdonosok, jelesebb újságírók —, a szegedi kisvilág eseményeit feltáró „vázlatai” olvashatók a közel 500 lapon. Olyan témáról kapunk itt újabb híradást, amelynek nagyvübb részleteiről sok helyütt, de az élő folyamat teljességéről szóló áttekintést aligha olvashattunk ez ideig.

Pedig kitűnő redakciók, történeti és tipográfiai műhelyek működtek és működnek e szellemi központban egykor és ma is. A városuk történetével is elkötelezett, sokrétűen felkészült, jeles eredményeket jegyző historikus *Dugovics András* követően, *Reizner János*, *Kulinyi Zsigmond*, *Tonelli Sándor*, *Bálint Sándor*, *Ruszoly József*, *Péter László*, *Ilia Mihály*, *Apró Ferenc* és mások neve sokszor felbukkan a könyv jegyzeteiben. A sort csupán félbehagyni lehet, mint tették a szegedi sajtótörténet bibliográfiájának könyvtárosai. Meglepő az is, hogy egy átfogóan elemző, egyben összefoglaló sajtótörténeti kísérletre először a Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteményének jelenkori öre, e kötet gazdája vállalkozott. Kiemelkedő értékű itt első tanulmánya, amely a helyi sajtó múltját egészében összefoglaló bevezetője lett, „az előzményektől 1944-ig” tekintve át a történetet. Záradékanak jegyzetanyagából kiderül, hogy „az első 70 évet” (1849—1919) a várostörténet 1991-es kötetében *Nacsády József* és *Baranyi Zoltán* csupán 10 nyomtatott lapra terjedőn mutat(hat)ta be — oknyomozás és elemzés ide aligha fért.

Pedig gyönyörű gyűjtemény kerekedhetnék a Szegeden hosszabb — rövidebb ideig tartózkodó, kivált az itt meggyökeresedett hírneves írók (*Mikszáth Kálmán*, *Sebők Zsigmond*, *Gárdonyi Géza*, *Thury Zoltán*, *Tömörkény István*, *Juhász Gyula*, *Móra Ferenc* és mások) emlékezéseiből „újdondászságuk”

idejére, bár a „*Porvárosban*” való jelenlétük-ről a róluk szólókban és ezek adattáiraiban jobbára tájékozódhatunk. Sokkal kevésbé az itt huzamosabban fészkelő, vérbeli újságírók működéséről, akik Szegeden megteremtették az életképes és korszerű zsurnalisztika szellemi és nem ritkán anyagi-tárgyi esélyeit. Választott hivatásuk legkiválóbbjai lettek közben „országosan” is, írónak sem akármilyenek a maguk idején. A szép-művű *Szeged* című folyóiratban róluk az írásos hagyaték avatott gondozója 1989-től portrészort nyitott. Az *Arcok a szegedi sajtó történetéből* rovatban azokról olvassunk tehát, akikről az összefoglaló bevezetőben csupán néhány jellemző mondat található. Megismerésük folyamatában eddig csupán *Szinnyei József* életrajzi bibliográfiája jeleskedett, létük az itt olvasható portrékkal élesebb fényt kapott. Többségük neve gyakran feltűnik a kötet további lapjain, néhányuké historikusként a jegyzetekben is. *Békefi Antal*, *Balassa Ármán*, *Frank József*, *Pásztor József*, *Sz. Szigethy Vilmos*, *Tölgyes Gyula*, *Ligeti Jenő*, *Puskás Jenő*, *Magyar László*, *Klamár Gyula* tevékenységével szerkesztőként és kiadóként, pártfogóként és donátorként (stb.) sokak társaságában találkozhatunk a magyar irodalomtörténet fejezeteiben, pl. *Mikszáth* és *Tömörkény*, *József Attila*, *Radnóti* és mások körül. Az adathiányos lexikoncikkek után tevékenységük méltó bemutatása először jó részben itt olvasható.

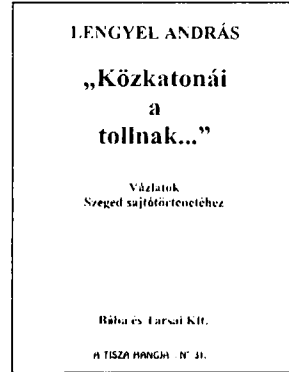
A kötet további lapjain néhány aligha csupán „helyi” újság és folyóirat (*Szegedi Napló*, *Szegedi Híradó*, *Szeged—Délmagyarország*, *Széphalom* és mások), akár egy-egy nyomda (*Ligeti Jenő és Társai*, *Prometheus*) történetének fordulatosabb eseményeivel találkozhatunk, a „sikerek és kudarcok” színes krónikájával a hírlapok, szerkesztőik és munkatársaik körül. Mindavval, aminek önállóbb bemutatására eddig sor nem került.

A *Montanus-per* históriája 1926-ból akár a móríci Rokonok témakörébe illenék, nemkülönben hasonlóba egy-egy itteni lapalapítási kísérlet (pl. a szabadkőműves *Új*

Élet 1909-ben, Juhász Gyula *Magyar Jövendője* 1922-ben) rözsélang-létének története. Közben néhány kapcsolattörténeti tanulmány bukkan elő (pl. *Újvári Péter és Tömörkény*, *Magyar László és Móricz Zsigmond együttműködéséről*, *Dési Lajos és Kner Imre összefogása a Magyar Bibliofil Szemle* körül, 1924–25), a fiatal *Moholy-Nagy László* szegedi próbálkozásainak nyomán követeése, a „szegedi” *Gáspár Zoltán* jelenléte a *Szép Szó* szerkesztésében és egyebek. A tanulmányok egésze tovább mélyíti azt, ami sohasem volt vitatható: a sokféle megpróbáltatásban megviselt város „a Víz” után a hazai művelődés felpezsdülésének egyik leglátványosabb fejlődő fókusza, utóbb végvára lett. És az is maradt egyetemével és intézményeivel, folyóirataival és újságjaival. Múltjának lelkes bűvaraival ugyanígy — a legnemesebb városszeretet példás bizonyítéka a gyűjtemény: egészében és részleteiben. És aligha egyetlen a sok között.

„...*Szeged művelődéstörténetének darabjai gyakran önmagukban is túlmutatnak a helyi érték határain...*” — írta egy korábbi Lengyel-válogatás (*Törésvonalak* — 1990) bevezetőjében *Ilia Mihály*. A szerző munkásságában ezt vagy öt további gyűjtemény követte eddig, ha jól számolok. És mindegyik kötet új bizonyítékkal szolgál a fentiekre, egyben arra is, hogy a szorgalmas elődök buzgó követőkre találtak a múzeumi évkönyvek, a *Somogyi-könyvtári Műhely*, a

mai *Szegedi Műhely* és a *Szeged*, akár a *Délmagyarország* és mások, pl. a *Magyar Könyvszemle* állhatatosságukkal is példás szerzői között. A város történetének kutatói előtt szívesen nyitnak lehetőséget a tudományos folyóiratok.

Egyszer talán még „az előtörténet” (*Cserzy Béla: A szegedi újságírás első korszaka 1789—1849*) kéziratkötege, a félbehagyott sajtótörténeti bibliográfia (*Lisztos László*) felújult változata is kiadásra kerül. A megjelentekkel közösen hidat és feljártót épít egy valóban monografikus feldolgozás előtt, amelynek minden szellemi és tudományos feltétele készen áll. (*Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez. Szeged, 1999. Bába és Társa Kft. 494 o.*)

Bodri Ferenc